

Osman Karatay, **Hazarlar- Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve Ötekiler**, Kripto, Ankara-2014

Öner TOLAN*

Bilindiği üzere Kafkasların kuzeyindeki coğrafyada, milattan sonraki birinci bin yılın ikinci yarısına damgasını vuran en büyük güç Hazar Devleti'dir. Dolayısıyla Hazarlar, devamı oldukları Göktürklerin, yıkılışına sebep oldukları Büyük Bulgarların ve dolayısıyla Oğurların, kuruluşuna sebep oldukları Tuna ve İdil Bulgarlarının, birlikte yaşadıkları Macarların, gelişip güçlenmesini etkiledikleri Rusların, Kuzey Karadeniz politikasını değiştirdikleri Bizans'ın, uzun süre mücadele ettikleri İran'ın yerini alan Arapların, rakipleriyle ittifak kurup yurtlarından ettikleri Peçeneklerin, kendilerine karşı hayatta kalma mücadelesi verdikleri Oğuzların, bünyesinde barındırdıkları ve kimliklerini koruma imkânı verdikleri Kafkas halklarının tarihinde birinci derecede rol

oynamış ortaçağın en önemli siyasi teşekküllerinden biri olarak karşımızda duruyor. Lakin öneminin aksine bu uzun soluklu, karmaşık etnik ve dini yapılı, üzerine Musevilik açısından olumlu İslam açısından olumsuz roller yüklenmiş siyasi yapının tarihinin her açıdan aydınlatıldığını söylemek güçtür. Ve maalesef bir Türk devleti olan Hazarların tarihi çoğunlukla yabancı bilim adamları tarafından yazılmıştır. Şimdiye kadar genel olarak Dunlop, Artamonov ve Golden'dan okunan Hazar tarihine şimdi bir yenisi ekleniyor. Osman Karatay'ın Hazarlar kitabı, bir Türk akademisyen tarafından yapılan bu boyuttaki ilk çalışma olması açısından da ayrıca önemlidir.

Önce eser hakkında teknik bilgi vermeye çalışalım. Kitap giriş bölümü ile on iki bölümden oluşuyor. Bölümlerin başlıkları isimlendirme açısından yazarın diğer eserlerinde de gördüğümüz kendine has üslubuyla klasik tarih kitaplarından farklılık arz ediyor. Giriş bölümünde Hazarların tarihteki yeri ve önemi ile Hazar tarihi konusunda günümüze kadar yapılan çalışma-

* Okutman Dr., Ardahan Üniversitesi, onertolan@gmail.com

lar hakkında bilgi veriliyor. Hazarların Musevilğine gereğinden fazla önem atfedildiğine dikkat çekiliyor. Çalışmanın amacı ve diğer çalışmalardan farklılığı da burada vurgulanmış. Birinci ve ikinci bölümlerde Hazarların kökeni konusu ele alınıyor. Göktürk devletinin kuruluşu ve Batı kısmının teşkilatlanması ile Hazarların etnik temellerini oluşturan Suvarlar detaylı olarak inceleniyor. Hazarların dili meselesi üçüncü bölümün konusunu oluşturuyor. Dördüncü ve altıncı bölümler arasında, içinde İran-Bizans mücadeleleri ve Göktürklerin buradaki rolünün, Batı Göktürk Kağanlığı içindeki taht mücadelelerinin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Yahudilerin Kafkaslara göçünün, Büyük Bulgar Devleti'nin kuruluşu ve dağılışı ile bu esnada Hazarların onlarla olan mücadelelerinin, Arap-Hazar savaşlarının ve bu süreç içerisinde Hazarların devletleşme oluşumun anlatıldığı 6. yüzyıl sonundan 8. yüzyıl başına kadarki siyasi tarih yer yer farklı yorumlar eşliğinde anlatılıyor. Diğer bölümlere göre daha hacimli iki bölümden biri olan yedinci bölüm Hazarların Musevileşme tarihine ayrılmış ve detaylı olarak incelenmiş. Sekizinci bölümde ise 7. yüzyıl sonu ile 8. yüzyılda Kırım hâkimiyeti bağlamında Bizans-Hazar ilişkileri konu ediliyor. Dokuzuncu bölümde Rus gücünün yükselişiyle birlikte, denkleme Macarlar da dâhil edilerek Bizans-Rus-Hazar ilişkileri ve bu güçlerin birbirine yönelik denge politikaları detaylarıyla aktarılarak bir nevi 9. yüzyılın siyasi bir panoraması çıkarılıyor. Hazarların İslam'la ilişkisinin anlatıldığı onuncu bölümden İslamlaşmanın 10. yüzyıl başlarında nüfusun ağırlıklı kısmını kapsayacak hale geldiği süreci takip edebiliyoruz. On birinci bölüm Hazar devletinin siyasi ve sosyoekonomik yapısı hakkında detaylı bilgi sunuyor. Son bölüm ise Hazar devletinin yıkılış sürecini şimdiye kadar göz ardı edilen Oğuz faktörü ile birlikte ele alıyor.

Kitapta yazarın, önceki çalışmalarından aşına olduğumuz hem akademik hem de genel okuyucuya hitap eden oldukça akıcı üslubu dikkat çekiyor. Metin içine konulan yedi farklı harita farklı dönemlerdeki etnik dağılım ve hareketliliklerin takibi açısından oldukça faydalı bakış açıları sunuyor. Yazarın daha önce yayınladığı, Hazar tarihinin ana kaynağı iki Hazar mektubunun çevirilerinden oluşan iki makalesinin ek olarak kitabın sonuna eklenmesi hem ana kaynağa müracaat ve hem de okuyucuyu bu çalışmaları arama zahmetinden kurtaran tamamlayıcı bir unsur olmuş.

Bu kitapta, önceki çalışmalardan farklı olarak öne çıkan hususlara kısaca değinmek tanıtım açısından faydalı olacaktır. Öncelikle Hazarların kökeni meselesi farklı açıdan ele alınmıştır ki burada siyasi olarak Göktürlere, etnik olarak başlıca Suvarlara bağlanmaktadır. İstemi Kağan idaresine bırakılan Göktürk Devleti'nin batı kısmının, İran ve Bizans'a karşı politikası ve bunun bir sonucu olarak hâkimiyet altına alınan Kafkasların ve Hazar denizinin kuzeyindeki sahanın adeta bir uç beyliği olarak örgütlenmesi nihayetinde Hazar Devleti'nin bu uçtaki siyasi örgütlenmenin devamı olarak ortaya çıkması, devamlılık arz eden siyasi bir süreç olarak detaylı biçimde anla-

tılıyor. Böylelikle Göktürkler ile Hazar Devleti arasındaki bağlantı Osmanlı ile Türkiye arasındaki bağlantıya benzetilip aradaki tek farkın Osmanlı seçkinlerinin Anadolu'daki Türk nüfusa dayanarak yeni devleti kurmalarına karşın Göktürk yönetici tabakasının diğer Türk ve gayri Türk unsurlara dayanarak Hazar devletini kurdukları tespiti yapılıyor. Suvarlar bahsinde ise onlarla birlikte Barsiller, Akatzirler, Kafkasya Hunları gibi halklar hakkında tarihi kaynaklardaki bilgiler aktarılarak Hazar coğrafyasının etnik şekillenmesi konusu açıklığa kavuşturuluyor.

Hazarların Musevilğe geçişinin konu edildiği bölümde meseleye ışık tutabilecek bütün kaynaklar detaylı bir tenkide tabi tutularak bir takım yeni sonuçlara varılıp yeniden kurmalar yapılmış. Neticede varılan sonuçlarla bilinenlerin aksine tek seferde değil iki kademeli bir geçiş ve arada eski inanca dönüş tespiti dikkat çekiyor. Ayrıca Musevilik bütün Hazarları kapsamaktan ziyade sadece yönetici tabakaya münhasır kalmıştır. Yine genel kabul görmüş olan Hazarlarla Bizans'ın uzun dönem müttefik olduğuna dair görüş de kaynaklar ışığında çürütülerek Hazarlarla ilgili bir ezber daha bozuluyor.

Hazarların yıkılışının din ekseninde Musevileşme ile açıklanmasının yanlışlığı da kitapta eleştiriye tabi tutulan bir diğer konudur. Burada yıkılışın ilk ve asıl sebebi ekonominin bozulmasına bağlanıyor. Hazarlara gücünü arttıran en önemli husus nasıl ki doğu-batı ve kuzey-güney ticaretinde kavşak noktasında olması ise bu ticaret yönünün 10. yüzyılla birlikte Oğuz ve Bulgar lehine yön değiştirmesi de aynı şekilde Hazarların gücünü zayıflatan en önemli hususlardan biri olmuştur. Bu konu kitapta sebepleri ve sonuçları ile birlikte aşama aşama anlatılmaktadır. Yıkılış sürecinin ikinci etkeni ise çevrede yükselen güçler olarak tespit ediliyor. Ondan önce yazar özgün olarak bu sürece Macarları eklemiyor çünkü onların malum olan Hazar-Peçenek-Oğuz mücadeleleri neticesinde buldukları yeri terk etmeleri Hazar açısından hem asker hem de toprak kaybıyla sonuçlanacaktır. Yükselen güç olarak ise bugüne kadar Ruslar merkeze alınırken bu çalışmada sürece onlarla aynı oranda Oğuzlar dâhil ediliyor. Bilindiği üzere Oğuz Yabgusu, Müslüman bir memlekete veya o civardaki Türkler üzerine sefer yapmaya karar verir. Ancak Selçuk Bey'in babası Dukak buna itiraz eder ve yabgu ile araları açılır. Burada sefer yapılması düşünülen yer Hazar ülkesidir ve daha sonra Selçuk Bey de, babası Dukak gibi Hazar taraftarı bir tutum sergileyecektir. Öte yandan Svyatoslav'ın Hazarlar üzerine seferi tarih açısından sorunlar barındırdığı için burada kaynakların yeniden ele alınması ve yakından incelenmesiyle bu seferin, donanma ile değil karadan yapıldığı, Hazar başkenti olarak Atıl'a değil de Şarkel'e saldırıldığı ve 965 ile 969 yıllarında iki ayrı sefer yapıldığı sonuçlarına ulaşarak mesele çözüme kavuşturuluyor. Öne sürülen tez, Svyatoslav'ın bu sefere, fırsat kollayan Oğuzlarla ittifak yaparak çıktığıdır. Ancak saldırılar eşzamanlı olmamış dolayısıyla da Hazar

yıkılışı tek bir darbeye değil, “birkaç yıla yayılmış bir tahribat” olarak gerçekleşmiştir.

Neticede Rus-Oğuz ortak yapımı bir Hazar yıkılışı hadisesi söz konusudur. Buna karşı çıkan Oğuzlar içindeki Dukak-Selçuk kolu ise Anadolu istikametine doğru hareket edip sonrası iyi bilenen tarihi olaylara sebep olmuşlardır. Bu noktada artık yazarın bazı makalelerinde başlık olarak kullandığı tabirle “Anadolu’nun Türkleşmesinde Hazar ilgisi”nden bahsetmek gerekiyor.

Kitapta detayları ve delilleriyle anlatılan bütün bu konular Hazar tarihine yeni katkılar sağlayarak eserin değerini bir kat daha arttıran hususlardır. Çalışmada Hazarlar hakkında bilgi veren Hazar, Arap, Fars, Ermeni, Gürcü, Rus, Batı kaynaklarının tamamı kullanılmış ve bu kaynaklardaki bilgiler sonuna kadar sömürülmüş. Kaynaklarda olan bilgiler yanında olmayan bilgiler bile değerlendirilmiş. Bir bilginin kaynakta bulunması kadar bulunmamasının da aynı derecede önemli olduğu fikrinden hareketle yapılan mantıksal çıkarımlar benzer tarihi hadiselerle karşılaştırılarak desteklenmiş ve yepyeni sonuçlara ulaşılmış. Bu çalışma vardığı sonuçlar ve getirdiği yeni bakış açıları ile Hazar tarihi hakkında daha söylenecek çok şey olduğunu net biçimde ortaya koymaktadır.